

הפועלים של הורדוס: עדות הגרפיטי ממרחב התיאטרון בהרודיון – הכתובת הארמית

אסתר אשל
אוניברסיטת בר־אילן

להסביר את כתיבת אותיות האלפבית בשתי דרכים: האחת היא שמדובר בתרגול סופר, והשנייה היא שלרצף זה יש משמעות מאגית. תרגילי סופר הכוללים את כל אותיות האלפבית או חלק מהן, מוכרים כבר מהעת העתיקה. לעתים ניתן למצוא חזרה על אות יותר מפעם אחת. ארבעה רצפי אלפבית נתגלו על פני פיטס בכנתילת עג'רוד, והם מתוארכים לשנת 800 לפנה"ס בקירוב (אחיטוב, משל ואשל 2012: 102–103, מס' 3.11–3.14, איורים 5.45–5.46). מספר רצפי אלפבית שנכתבו בכתב היהודי, המתוארכים בין שלהי המאה ה־ב' לפנה"ס למאה ה־ב' לספירה, נתגלו בארץ. מתוכם ניתן להזכיר את האלפבית שנחרת על צוואר קנקן חשמונאי מאום טובא (עמית 2010), אוסטרקון המתוארך לפני שנת 31 לפנה"ס מחורבת קומראן, הכולל אלפבית שלא לפי סדרו, לעתים תוך חזרה על אותיות (אשל 2000: 509–512). קטעים מאלפבית שנכתבו על גבי קטעי עור, נתגלו במערה בוואדי מורבעאת, ותוארכו למאה ה־א' לספירה. אף במקרה זה, נכתבו כמה אותיות פעמיים או שלוש (מיליק 1961: 91–92, לוחות XXVII–XXVI; מס' 10B, 11). בשטח E ברובע היהודי התגלה אוסטרקון ועליו תחילתו של אלפבית, והוא מתוארך לשלהי המאה ה־א' לספירה (אשל 2006: 301–302, IN 2), ובהרודיון נתגלה אוסטרקון שעליו כתובות פעמיים אותיות האלפבית מצדו האחד, ופעם נוסף מצדו השני. כתב היד תוארך לשלהי המאה ה־א' לספירה (טסטה 1972: 77–81, מס' 53). תחילתו של אלפבית נוסף שנכתב על גבי אוסטרקון משלהי המאה ה־א' או ראשית המאה ה־ב' לספירה, נתגלה בחורבת כנה (אשל ואדוארדס

בחדר שנבנה בין התא המלכותי לבין החדר שבו נמצאה כתובת הגרפיטי ביוונית (ראו לעיל, אקר), נמצאה על הקיר המערבי חרותת ארמית בת שלוש שורות, שניתן לפענח כדלקמן¹:

- 1 אבגדהוזחט[...]
- 2 בעשרין ותרין לאדר שנת עשרין ותרין שְלִמָּ[...]
- 3 בירושלם

תרגום

- 1 אבגדהוזחט[...]
- 2 בעשרים ושתים לאדר שנת עשרים ושתים
- שלמ[...]
- 3 בירושלים.

אורכה של הכתובת 15 ס"מ, וגובהה 6 ס"מ. היא נכתבה בכתב המוגדר ככתב הרודיאני רהוט, בו השתמרו מספר צורות של כתב סופר, דוגמת העוקץ בראש האות ב"ת. השורה הראשונה נכתבה בכתב פורמלי יותר, השונה מהכתב בשורות 2–3 שהוא רהוט. אף גודלן של האותיות שונה (בשורה הראשונה גודלן הממוצע הוא 8 מ"מ, ואילו בשורות 2–3 גודלן הממוצע הוא 4 מ"מ), לפיכך סביר להניח כי שורות 2–3 נכתבו ביד כותב אחר מזה של השורה הראשונה.

שורה 1

בשורה זו שרדו תשע האותיות הראשונות של רצף האלפבית העברי, מאל"ף ועד טי"ת, וסביר להניח שבקטע שלא שרד היו שאר האותיות ברצף. מקובל

סגני 2005). בהורקניה התגלו שני שברי כתובת ארמית מונומנטלית המתוארכת למאה ה־א' לפנה"ס. אמנם אין בכתובת נוסחת תיארוך, אך בשורה 3 של הכתובת כתוב: "[...] לנפשנא קדם הר[...]", ויוסף נוח שפרסם את הכתובת, הציע להשלים בסוף השורה: "קדם הר[קנוס]", או "קדם הר[ודס]" (נוה תשל"ד; וראו גם: גוטפלד תשס"ג, 46).

מכתביו של יוסף בן מתתיהו עולה שהיו שתי שיטות תיארוך לעלייתו לשלטון של הורדוס. בקדמוניות היהודים טו, 380 אנו למדים שמקובל היה לתארך את מינויו של הורדוס לשליט מטעם רומא לשנת 40 לפנה"ס. לפי מניין זה, יש לתארך את שנת 22 למלכות הורדוס לשנת 19 או 18 לפנה"ס. לעומת זאת ממלחמת היהודים א, 401 עולה, כי המניין החל רק בשנת 37 לפנה"ס, השנה שבה סולק מתתיהו אנטיגונוס והורדוס עלה בפועל לשלטון. כיוון שבהרודיון מדובר בכתובת פרטית, סביר להניח כי יש לתארכה על פי המניין במלחמת היהודים, דהיינו לשנת 16 או 15 לפנה"ס. קשה לדעת מה ציין התאריך, ומה התרחש באותה עת בירושלים. כיוון שמדובר כאמור בחרותת פרטית, שנחרתה ככל הנראה על־ידי אחד הבנאים שעסק בכיסוי המבנים הסמוכים לקברו של הורדוס לקראת הקבורה ושהה בחדר זה במהלך עבודתו, סביר להניח כי לתאריך זה הייתה משמעות אישית בעבורו.

2 לסיכום עדכני של הנושא, כולל הפניות לפרסומים קודמים, ראו: בן־עמי וצ'חנבץ 2008.

אמלינג ואחרים 2011

W. Ameling, H.M. Cotton, W. Eck, B. Isaac, A. Kushnir-Stein, H. Misgav, J. Price and A. Yardeni, *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palestinae*: Vol. II: *Caesarea and the Middle Coast, 1121–2160*, Berlin 2011.

אשל 2000

E. Eshel, "KhQ Ostrakon," In: S.J. Pfann et al., *Qumran Cave 4: XXVI, Cryptic Texts and Miscellanea*, Part 1

2004). בכל המקרים הללו מקובל להסביר את אותיות האלפבית כתרגילי סופר.

דוגמאות לשימוש מאגי-אפוטרופאי בכתובת אלפבית ניתן למצוא בגרפיטי של אותיות האלפבית המתוארכים בין המאה ה־א' לפנה"ס למאה ה־ב' לספירה: האחד נכתב על גבי מכסה של גלוסקמה, שנתגלתה בחקל דמא בירושלים (אמלינג ואחרים 2011: 311–312, מס' 289), והשני נכתב על גבי קיר מערת קבורה בנחל קידרון (אמלינג ואחרים 2011, עמ' 194–195, מס' 155)².

בכתובת הנדונה מהרודיון קשה לדעת למה שימשה הכתובת, האם כתרגיל או בשימוש אפוטרופאי? התשובה לכך תלויה בשאלה אם יש זיקה בין השורה הראשונה לשורות 2–3, אם לאו.

שורות 2–3

בעשרין ותרין לאדר שנת עשרין ותרתינן שְלִמָן [...]. בירושלם-המשך שורה 2 לא שרד, אך דומה שסוף המשפט הינו בשורה 3: "בירושלים". שורה זו מציינת תאריך: כ"ב באדר שנת 22. דומה שמדובר בתאריך לשלטונו של הורדוס. עד כה לא נתגלו כתובות שמיות שבהן מצויין תיארוך לימי הורדוס, אך ידועות שלוש כתובות יוניות המתוארכות למניינו של הורדוס (משורר 1970; איזק תשמ"ה; די

הערות

1 לפרסום ראשוני של הכתובת, ראו: נצר ואחרים, תשס"ט: 94–100. בפרסום זה ניתנה קריאה שונה לשורה הראשונה, שתוקנה כאן על פי הערותיהם של דוד עמית (עמית תשע"א) ועדה ירדני (בע"פ), שזיהו שמדובר באלפבית.

ביבליוגרפיה

אחיטוב, אשל ומשל 2012

S. Ahituv, E. Eshel and Z. Meshel, "The Inscriptions," in: Z. Meshel, *Kuntillet, Ajrud (Horvat Teman): An Iron Age II Religious Site on Judah's Sinai Border*, Jerusalem 2012, pp. 73–142.

איזק תשמ"ה

ב' איזק, "תרומה למקדש הורדוס בירושלים", ארץ ישראל יח (תשמ"ה), עמ' 1–4.

- טסטא 1972
E. Testa, *Herodion IV: I graffiti e gli ostraca*, Jerusalem 1972.
- מייליק 1961
J.T. Milik, "Textes hébreux et araméens," In: P. Benoit, J.T. Milik, and R. de Vaux (eds.), *Les Grottes de Murabba'at* (Discoveries in the Judaean Desert 2), Oxford 1961, pp. 67–205.
- משורר 1970
Y. Meshorer, "A Stone Weight from the Reign of Herod," *Israel Exploration Journal* 20 (1970), pp. 97–98.
- נוה תשל"ד
י' נוה, "כתובת ארמית מהורקניה", עתיקות ז (תשל"ד), עמ' 57–56.
נצר ואחרים, תשס"ט
א' נצר, י' קלמן, ר' פורת, ר' צ'אצ'י, ל' די סגני וא' אשל, "שתי כתובות שהתגלו בתאטרון שנחשף לאחרונה בהרודיון", מחקרי יהודה ושומרון יח (תשס"ט), עמ' 85–103.
- עמית 2010
ד' עמית, "רצף אלפביתי על קנקן מהתקופה החשמונאית", בתוך: פ' ווקוסבוביץ (עורך), לכל הרוחות והשדים: לחשים וקמיעות במסורת היהודית, ירושלים 2010, עמ' 132–133.
עמית תשע"א
ד' עמית, "אלף בית מהרודיון", קדמוניות 140 (תשע"א), עמ' 138.
- (Discoveries in the Judaean Desert 36), Oxford 2000, pp. 509–512.
- אשל 2006
E. Eshel, "Hebrew and Aramaic Inscriptions," In: H. Geva, (ed.), *Jewish Quarter Excavations in the Old City of Jerusalem, Conducted by Nahman Avigad, 1969–1982*. Vol. III: *Area E and Other Studies, Final Report*, Jerusalem 2006, pp. 301–306.
- אשל ואדוארדס 2004
E. Eshel and D.R. Edwards, "Language and Writing in Early Roman Galilee," In: D.R. Edwards (ed.), *Religion and Society in Roman Palestine*, New York and London 2004, pp. 49–55.
- בני-עמי וצ'חנובץ 2008
D. Ben-Ami and Y. Tchekhanovets, "A Greek Abecedary Fragment from the City of David," *Palestine Exploration Quarterly* 140 (2008), pp. 195–202.
- גוטפלד תשס"ג
א' גוטפלד, "חידת מנהרת המדרגות למרגלות הורקניה שבמדבר יהודה", קדמוניות 125 (תשס"ג), עמ' 43–46.
- די סגני 2005
L. Di Segni, "A Roman standard in Herod's Kingdom," *Israel Museum Studies in Archaeology* 4 (2005), pp. 23–46.